

סוגיה ד: מלאכת דבר האבד

רקע

סוגייתנו עוסקת במלאכת דבר האבד, והיא מתירתה בצורה גורפת. בתחילת המסכת למדנו שמלאכת דבר האבד מותרת רק כשאין טרחא יתירה. הראשונים מחברים את שתי הסוגיות, ולומדים מהן את גדר מלאכת דבר האבד.

מקורות

- א. יב.-יב: "מתני' וכן מי שהיה יינו... האידנא נמי לאו שינוי הוא"
- ב. ב. "משקין בית השלחין... שחרבה ממעיין זה ויצא לה מעיין אחר"
- ג. רי"ף ו. באלפס, "וכי מי שהיה יינו בתוך הבור וכו'... ומר חייש לטריחא" נמוקי יוסף ד"ה למישע; שלטי הגבורים אות ב
- ד. נמוקי יוסף א: באלפס ד"ה תנו, "אסור דלהרוחה קעביד... בלא טורח ובלא שינוי" ריטב"א ד"ה ואמר רב יוסף, מר חייש לטריחא
- ספר החינוך מצוה שכג, "והם אמרו דרך כלל שכל מלאכה... כדרך שהוא עושה בחול"
- רמב"ם הל' שביתת יום טוב פ"ז הל' ב-ג; פ"ח הי"ד, ומגיד משנה ד"ה זופתין
- ה. שו"ע סי' תקלח סע' א ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה ואמר רב יוסף, מר חייש לטריחא

ואמר רב יוסף הלכה כר' יוסי. וזה תימה גדול דהא בריש מכילתין משמע דמשום דבר האבד לא שרינן טריחא רבה ואלו הכא קי"ל כר' יוסי לימא דתיהוי כוליה פירקין קמא דלא כהלכתא, וי"ל דהתם הוא במחומר שלא הגיע לכתפים ומי יימר דאתי כדי שנטרח בו הרבה, אבל בתלוש שהוא ברשותו אי נמי לקצור או לבצור כגדור דמי ופסידתו בריא ממש הילכך מותר, תדע דאמרינן לקמן דאיכא תנא דמפליג בין תלוש למחומר, ואע"ג דיחידאה הוא ולית הלכתא כותיה במחומר העומד לגדור, מ"מ הלכה כמותו במחומר שלא הגיע לכתפים שאף חכמים מודים לו. מר חייש לטריחא. פי' שנראה לו כי טרחו מרובה ופסידו מועט, דאילו בהפסד מרובה לא חייש לטריחא כדאיתא במתני' בהדיא, ומר חייש לפסידא פי' דכיון דפסידא מרובה לא חייש לטריחא. ולענין פסק ראינו להרמב"ם ז"ל [פ"ח הי"ד] שפסק כשתיהן ולא ידענו מנין לו, ונראה שהתיר חביתא מההיא דרב נחמן דלעיל ולא חייש לטריחא, והתיר כזתא ולא חייש להפסד דהוי מועט מההיא דרבא דלעיל [י:]: דשרי בפרקמטיא כל שהוא כי הוא דבר האבד ונכון הוא, ור"ח ז"ל פסק כרב דימי דמסייע ליה רב נחמן כדאמרן.

חינוך מצוה ש"כג, "והם אמרו דרך כלל שכל מלאכה... כדרך
שהוא עושה בחול"

והם אמרו דרך כלל שכל מלאכה שאם לא יעשה אותה במועד ימצא בה הפסד הרבה מותר לעשותה. וזהו אמרם [ב.]. משקין בית השלחין במועד, כלומר גן ירק או כיוצא בו שמשקין אותו תמיד ואם לא ישקוהו יפסד, לשון שלחין כמו שלהין, מלשון משלהי, שהוא צמא למים. ואמרו זכרונם לברכה [שם] דכשהוא משקה אותו לא ישקהו ממזיגה וממי הגשמים, שיש בדבר טורח הרבה, אבל משקין אותו מן המעיין, כלומר שממשיכו ומשקה בו. הרי שהחמירו בזה קצת שלא לטרוח בדבר טורח רב, מפני שזה אינו נעשה אלא כדי שתהיה גינתו רעננה, דשמא תיבש כולה או מקצתה. אבל בכל מלאכה האבידה או ודאי קרובה להפסד אם לא יעשנה במועד, כגון מי שיש לו זיתים וירא שלא יפסדו אם לא יוציאו מהן שמן מיד, או ענבים אם לא ידרוך אותם מיד, או כל דבר כיוצא בהן, לא החמירו בזה ולא חשו לטורח רב, אלא עושה בהם כל צרכיו בלא שום שינוי כדרך שהוא עושה בחול.

הסבר הסוגיה

"וכן מי שהיה יינו בתוך הבור ואירעו אבל או אונס או שהטעוהו זולף וגומר וגף כדרכו דברי רבי יוסי רבי יהודה אומר עושה לו לימודים בשביל שלא יחמיץ".
[משנה יב.]

נחלקו רבי יוסי ורבי יהודה בדין מלאכת דבר האבד. רבי יהודה מתיר לטעון קורה ראשונה ולסחוט את הזיתים פעם אחת בלבד, ומתיר להכניס יין לחבית ולסחוט בלימודים. רבי יוסי מתיר לסחוט הזיתים לגמרי ולהכניסם לחבית ולגופה, ומתיר לגוף חבית היין. נחלקו הראשונים בהסבר מחלוקתם:

הריטב"א [יא: ד"ה טוען] מפרש שרבי יהודה מתיר לטעון קורה ראשונה בלבד "דמכאן ואילך אין הפסדו מרובה". רבי יהודה סובר שחוששים בחול המועד להפסד מרובה בלבד, ואין חוששים להפסד מועט, רבי יוסי חולק וחושש אפילו להפסד מועט.

הר"ן [יא: ד"ה טוען, ר' יוסי] מפרש שרבי יהודה מתיר לטעון קורה ראשונה בלבד "דלא פסדי אם יתעכב שם לאחר חולו של מועד", ורבי יוסי "סבר כיון שהתחיל בהיתר גומר כל מלאכתו וטוען עליהם כדרך שהוא עושה בחול". רבי יהודה מתיר אפילו הפסד מועט, אבל לאחר טעינת קורה ראשונה אין הפסד כלל, רבי יוסי סובר שכיוון שהתירו חכמים סחיטת הזיתים, מותר לעשות את המלאכה כדרכה, אף דברים שאינם נצרכים למניעת הפסד.

הגמ' [יב.] אומרת שלרבי יוסי מלאכת דבר האבד מותרת ללא שינוי, ולרבי יהודה מותרת בשינוי. לפי הר"ן הסבר הגמ' ברור רבי יוסי מתיר לעשות את המלאכה כדרכה בחול, ורבי יהודה מצריך לשנות מדרך המלאכה בחול, ולעשות רק את המינימום ההכרחי למניעת הפסד. לפי הריטב"א [הגמ' אינה ברורה, שהרי רבי יהודה ורבי יוסי נחלקו מהו הפסד המתיר מלאכה בחול המועד, ומה הקשר בין מחלוקת זו לדין שינוי?]

מפרש הריטב"א [יא: ד"ה רבי יוסי] שרבי יהודה ורבי יוסי נחלקו בשתי מחלוקות: א. מהו ההפסד המתיר מלאכה בחול המועד. ב. האם מותר לעשות מלאכת דבר האבד ללא שינוי. רבי יהודה מחייב לעשות את המלאכה בשינוי, ורבי יוסי מתירה ללא שינוי [עיין בריטב"א המבאר שהגמ' לומדת מחלוקת זו מלשון רבי יוסי "וגף כדרכו", משמע שרבי יהודה חולק ואינו עושה מלאכה כדרכה אלא רק בשינוי].

הגמ' אינה דנה בצורה מפורשת בהגדרת דבר האבד, אבל ניתן לנסות ללמוד את ההגדרה מדין הגמ' האם מותר לגוף חבית של שכר. הגמ' [יב.] מסתפקת האם מותר לגוף חבית של שכר, אומרת הגמ' שמותר כיוון ד"אית בה פסידא דאמר אביי אמרה לי אם בר שית סאוי ושייע מבר תמני ולא שייע [=יפה שכר מוגף שמחזיק שש סאין משכר שהוא בכלי גדול שמחזיק שמונה סאין]. מדברי אם אביי, ששש סאים של שכר מוגף יפות יותר משמונה סאים של שכר שאינו מוגף, עולה ששכר שאינו מוגף אינו מקולקל אלא אינו משובח כשכר מוגף. מוכח שהמושג "דבר האבד" אינו מתייחס רק לדבר שאובד ואינו, אלא לכל ירידה משוויו המכסימאלי של החפץ.

ניתן בדין שכר להסתפק בנקודה אחת שהיא משמעותית מאוד להגדרת "דבר האבד". האם השכר בשעת הכנסתו לחבית במצבו האופטימאלי, והגפת החבית מונעת קלקולו, או ששכר משתבח עם הזמן, והגפת החבית הכרחית לכך שהשכר יגיע למצבו האופטימאלי. ניתן לכאורה, להוכיח כאפשרות הראשונה, שהרי האפשרות השניה אינה שבח אלא הרווחה, ולמדנו בפרק ראשון [ב.] שהרווחה אסורה בחול המועד. אולם ניתן לדחות שהמושג הרווחה מתייחס לפירות, שהם יגדלו יותר כתוצאה מהשקאה מרובה, בסוגייתנו לא מדובר על כמות אלא על פגיעה באיכות, ופגיעה באיכות עתידית מוגדרת כדבר האבד.

הגמ' [יב.] מביאה מחלוקת אמוראים לגבי סתימת המגופה בזפת. שמואל אומר שמותר לזפת כלי קטן ואסור לזפת חבית, ורב דימי מנהרדעא אומר שמותר לזפת חבית ואסור לזפת כלי קטן. מסבירה הגמ': "מר חייש לפסידא ומר חייש לטירחא". הטרחה של זיפות החבית גדולה יותר מהטרחה של זיפות כלי קטן, וההפסד של חבית שאינה מזופתת גדול יותר מההפסד של כלי קטן שאינו מזופת. נחלקו הראשונים בהסבר המקרים:

רש"י [ד"ה מר] מפרש שבחבית יש הפסד גדול וטרחה גדולה, ובכלי קטן יש הפסד קטן וטרחה קטנה.

הרמב"ם [פ"ח הי"ד] פוסק: "זופתין את החבית כדי שלא יפסד היין, וזופתין את הבקבוק מפני שאין בו טורח". משמע מלשון הרמב"ם שבבקבוק אין הפסד, אבל מותר לזפת אותו מפני שאין טרחה בזיפות של בקבוק.

סוגיה זו מביאה אותנו לדון ביחס בין ההפסד לבין הטרחה. בפרק ראשון למדנו שאסור להשקות בית השלחין במי קילון [=מי באר] מפני שיש בהשקאה זו טרחה רבה, "ואפילו

במקום פסידא מיטרח נמי לא טרחינן". בפרקין, חוץ מסוגיה זו, דבר האבד מתיר כל מלאכה, ואין התייחסות לרמת הטרחה.

נחלקו הראשונים כיצד ליישב את הסתירה בין הסוגיות:

הנמוקי יוסף [א: באלפס ד"ה תנו] מביא את הראב"ד המבאר דין זה: "דכל ענין זה נמסר לחכמים והם ראו שלא כל הפנים שוים אלא לפי אבידתו התירו את טרחו וכך שיערו טורח מי קילון אינו ראוי לפסידת בית השלחין וכן לא שוה פסידא דערוגה לטריחא דהדלאה דכיון דערוגה שבצדה שותה תו לא הוי פסידא לאידך וטירחא יותר מפסידא..." הראב"ד מפרש שאין מושג אובייקטיבי של טרחה מרובה האוסרת מלאכת דבר האבד, אלא מלאכת דבר האבד תלויה בשקלול היחס בין ההפסד לבין הטרחה. כשחכמים סברו שההפסד גדול מהטרחה התירו, וכשסברו שהטרחה גדולה מההפסד אסרו.

החינוך [מצוה שכג] מבאר שהפסד גמור מתיר כל מלאכה אפילו מלאכה שיש בה טרחה רבה, חילוק הגמ' בפרק ראשון בין טרחה מרובה לבין טרחה מועטת מתייחס להשקאה "שזה אינו נעשה אלא כדי שתהיה גינתו רעננה, דשמא תיבש כולה או מקצתה", במקום שההפסד מסופק יש חילוק בין טרחה רבה לטרחה מועטת.

על פי הסבר זה ניתן להסביר את הדיון בגמ' לגבי זיפות חביתא וכוזתא, בשני המקרים הללו אין קלקול ונזק גמור, אלא רק פגיעה בטיב, במקרה זה יש לשקלל גם את הטרחה.

הריטב"א [ד"ה ואמר רב יוסף] הולך בכיוון של החינוך, ומוסיף גורם נוסף: "וי"ל דהתם הוא במחובר שלא הגיע לכתפים ומי יימר דאתי כדי שנטרח בו הרבה, אבל בתלוש שהוא ברשותו אי נמי לקצור או לבצור כגדור דמי ופסידתו בריא ממש הילכך מותר". הריטב"א מחלק כחינוך בין דבר שפסידתו בריא לבין מקרה דמי יימר דאתי פסידא כדי שנטרח בו הרבה, אבל הוא מוסיף שיש הבדל בין מחובר לבין תלוש. משמע מדבריו שתלוש ברשותו, וטורחים טרחה רבה אפילו במקום דמי יימר דאתי פסידא, מחובר אינו מוגדר כדבר שברשותו, אלא רק כפירות שעתידיים לבוא לרשותו, ובהם אין טורחים טרחה רבה בפסידא דמי יימר דאתא.

סיכום

סוגייתנו עוסקת בגדרי מלאכת דבר האבד, והיא מגדירה את הנושאים הבאים:

א. הגדרת דבר האבד.

ב. היקף היתר מלאכת דבר האבד.

ג. טרחה בדבר האבד.

בהגדרת דבר האבד נכללים בנוסף לקלקול החפץ ואיבודו גם מקרים שבהם החפץ יורד משוויו ומערכו, ולכן הגפת חבית שכר כלולה בדבר האבד, למרות שאינה מתקלקלת ללא הגפתה.

בהיקף היתר מלאכת דבר האבד נחלקו רבי יהודה ורבי יוסי, ונחלקו הראשונים בביאור דבריהם:

הריטב"א סובר שרבי יהודה מתיר רק לצורך הפסד גדול, ורבי יוסי מתיר אף לצורך הפסד קטן, רבי יהודה מתיר רק בשינוי, ורבי יוסי מתיר אף ללא שינוי. הר"ן סובר שרבי יהודה מתיר אפילו לצורך הפסד קטן, ורבי יוסי מתיר לעשות את המלאכה כדרך עשייתה בחול, אף שעשייה זו אינה מונעת הפסד. הראשונים נחלקו בגדרי טרחה בדבר האבד: הראב"ד סובר שחכמים שקללו את היחס בין גודל הפסד לכמות הטרחה, והתירו את המלאכה רק כשגודל הפסד משמעותי יותר מכמות הטרחה. החינוך סובר שמותר לטרוח טרחה גדולה למנוע הפסד גמור, ורק במקום שהפסד עתידי ולא ודאי, הגבילו חכמים את היתר המלאכה לטרחה פחותה בלבד. הריטב"א סובר שבמחומר לקרקע התירו חכמים הפסד שאינו ודאי רק כשאינן טרחה מרובה, ובתלוש התירו אפילו טרחה מרובה.

הלכה

השו"ע [סי' תקלח סע' א] פוסק כרבי יוסי שמותר לזלף היין והשמן עד שגומר, ומותר לזפת את החבית. השו"ע פוסק כרמב"ם שמותר לזפת גם חבית גדולה וגם כלי קטן. השו"ע אינו מתייחס לדיוני הראשונים לגבי הגדרת דבר האבד, היקף ההיתר וטרחה בדבר האבד.